DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-218-0-2

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ 1920-1930-х РОКІВ І В СУЧАСНИХ ОНЛАЙН-ВИДАННЯХ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Хамедова О. А.

ВСТУП

Медіа визнаються сучасними дослідниками одним із найвпливовіших соціальних і культурних агентів, а влада медіа-текстів виявляється в тому, що вони визначають соціальну суб'єктність людини. У сучасній комунікативістиці пріоритетним напрямком дослідження вважається взаємодія медійного поля з соціальним, культурним і політичним.

Інформаційна епоха, зокрема й розвиток нових медіа, означала для людства як надстрімку еволюцію у сфері інформаційних технологій, так і нові виклики і загрози, пов'язані з інформаційною безпекою. Актуальним стає завдання виявлення маніпуляцій у медіа і боротьба з ними. Через медіаманіпулювання автор може навіювати певні емоції своїй аудиторії, програмувати її думки, формувати стереотипи, упередження і фобії, формувати громадську думку, впливати і змінювати її. Для успішного протистояння маніпуляціям і фейкам варто розуміти коріння цих явищ, адже медійні маніпуляції з'явилися, очевидно, одночасно з появою преси.

На нашу думку, історія української преси міжвоєнного періоду (умовна назва двадцятиріччя між двома світовими війнами, 1920–1930-і роки) в аспекті взаємодії медіа і суспільства є надзвичайно цікавим і плідним періодом. Посттравматичний синдром від поразки національно-визвольних змагань, бездержавного статусу України в 1920–1930-х роках, окупації українських земель різними державами (Польща, Чехословаччина, Румунія, СРСР) не зупинили розвиток української преси, хоча й змусили журналістів по різному реагувати на виклики тогочасної доби (від пристосуванства й угодовства – до опору). Не можна оминути увагою й соціальні трансформації, які переживало тогочасне українське суспільство, поділене кордонами, зокрема йдеться про активізацію феміністичних прагнень українок у міжвоєнний період,

що виявилося у потужному розвитку жіночого руху українок, хоча й у різних його ідеологічних варіантах (національний – на західноукраїнських і комуністичний на східноукраїнських землях).

1. Гендерні медійні студії: зарубіжна та вітчизняна традиції

Гендерні моделі, стереотипи, норми у медіа вивчаються в комунікативістиці, зокрема в такій науковій сфері, яка має варіативні назви: гендерні медійні студії (Д. Мак-Клайв[1]), феміністичні медійні студії (Л. ван Зунен[2]) і феміністична теорія комунікації (Е. Клаус[3]).

На Заході гендерні медійні студії інтенсивно розвиваються з кінця 1960-х років, про вітчизняні дослідження можна говорити лише з кінця 1990-х років, хоча на сьогодні вони вже мають певні здобутки.

У гендерному аспекті аналізуються різні види медіа: кіно, телебачення, радіо, реклама, музична індустрія, преса. Найбільше уваги гендерні дослідники і дослідниці приділяють медійному контенту преси і телебачення.

Один із найперших, хто висвітлив і простежив, яким чином медіа маніпулюють громадською думкою, формують гендерні стереотипи, сприяють дискримінації жінок, був І. Гоффман[4]. Його дослідження «Гендерна реклама» (1976) і до сьогодні вважається однією з найфундаментальніших і є однією з найбільш цитованих у сфері гендерних медійних студій.

Якщо говорити про пресу, то гендерні медіадослідники найбільше з усіх її різновидів виявляють стабільний інтерес до аналізу так званих «глянцевих» журналів з їхньою типологією відповідно до сегментації читацької аудиторії за гендерним принципом, тобто поділом на «жіночі» і «чоловічі» журнали. Дослідники застосовують при цьому різну методологію: психоаналіз, структуралізм, семіотика, критичний дискурс-аналіз тощо. Так, Л. ван Зунен посилається на дослідження А. Макроббі «Джеккі: ідеологія підліткової жіночності» («Jackie: an ideology of

---

[1] Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. *Літопис*. Львів, 2010. 538 с.

[2] Zoonen L. Feminist Media Studies. London : Sage, 1994. 208 p

[3] Патер М. Гендерні дослідження / М. Патер, З. Вайшенберг, Г. Й. Кляйнштойбер, Б. Пьорксен. *Журналістика та медіа* : довідник. Київ : Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2011. С. 67−69.

[4] Goffman E. Gender Advertisements. London : The Society for the Study of Visual Communication, 1976. 85 p.

adolescent femininity») (1982), в якому було проаналізовано популярний британський журнал «Jackie» для дівчат-підлітків і застосовано неомарксівський підхід разом із семіотичним; зроблені висновки, що гендерні коди, застосовані у глянцевій продукції, є породженням капіталізму і вигідні насамперед великому капіталу[5].

«Глянцеві» журнали не втратили своєї популярності і на початку XXI століття, коли завдяки бурхливому розвитку нових медіа вони стали існувати у двох варіантах: електронному та паперовому. Новозеландський дослідник Д. Матисон розділ своєї праці «Медіадискурси» («Media discourses») присвятив аналізу «способу функціонування гендерної ідентичності та естетизації гендерної самості у споживацькій культурі», а саме у журналах «Cosmopolitan» і «FHM»[6].

Західні медіазнавці досліджують сучасні ЗМІ в аспекті проблеми гендер і насильство, оскільки до цього спонукають такі неоднозначні явища як сексуалізація медіа і медіанасильство. Монографія американської науковиці Д. Мерскін «Сексуалізація медіа. Як і чому ми це робимо» (2014)[7] – ґрунтовне дослідження про маніпуляції цією біологічною потребою людини у сфері американських медіа та її наслідки для суспільства. Вона простежила і довела зв'язок сексуалізованих медіафем (термін Д. Мерскін), тобто медійних образів у пресі, телебаченні, рекламній індустрії, кінофільмах, з патріархатною ідеологією американського суспільства, з виправданням дискримінації жінок і гендерного насильства.

Д. Мерскін також одна з найперших виявила і проаналізувала вплив порнографічної фотографії на еволюцію рекламного зображення жінки. Візуальні маніпуляції у рекламі (у телевізійних роликах і фотографіях у журналах) призводять до об'єктивації жінки, знецінення її соціальної ролі.

Гендерні медійні студії є міждисциплінарною сферою, у якій плідною може бути взаємодія гуманітарних і соціологічних методів та методик. Провідною інтерпретативною стратегією, на нашу

[5] Zoonen L. Feminist Media Studies. London : Sage, 1994. P. 25.

[6] Матисон Д. Медиа-дискурс. Анализ медиа-текстов. Исследования медиа и культуры. Харьков : Гуманитарный Центр, 2017. С. 110.

[7] Мерскин Д. Сексуализация медиа. Как и почему мы это делаем. Харьков : Гуманит. центр, 2015. 380 с.

думку, залишається феміністична критика, крізь призму якої прочитуються медіатексти. Проте для виявлення авторської інтенціональності, підтексту, маніпулятивних технологій, слід звернутися до критичного дискурс-аналізу. В основу цього методу покладена філософська концепція соціального конструкціонізму, яка заперечила основне твердження історичних матеріалістів, про те, що реальність є об'єктивною і пізнаваною. Натомість соціальні конструкціоністи вважали, що реальність є сконструйованою через комунікацію і соціальні взаємини людей, її не можна інтерпретувати, і виявляється вона у функціонуванні множинних дискурсів, тобто людина бачить реальність такою, якою її конструює певний дискурс.

Критичний дискурс-аналіз є різновидом лінгвістичного аналізу тексту, який використовуються з метою виявити авторські цінності і дешифрувати несвідомі авторські установки. Це метод, який дозволяє виявляти наявність у медіатекстах соціальних, національних, гендерних стереотипів, упереджень, фобій, виправдання різних дискримінаційних практик. До прикладу, видатний нідерландський медіадослідник Т. ван Дейк таким чином вивчав поширення мігрантофобії у західноєвропейській пресі[8].

Критичний дискурс-аналіз з'ясовує, «хто має владу говорити, чи встановлювати умови його / її репрезентації у мові, а хто, не маючи цієї влади, змушений «приймати» на себе таке «Я», яке нав'язано іншими людьми»[9]. В. Різун наголосив, що «критичний аналіз медіадискурсу допомагає виявити і продемонструвати засоби дезінформації і манупіляції, показати, як у тексті відбивається справжнє ставлення автора до описуваної проблеми» [10].

Вважаємо методологічно плідним поєднанання критичного дискурс-аналізу з феміністичною критикою, що ми і застосуємо у своєму дослідженні. М. М. Лазар – дослідниця, яка успішно синтезувала ці методи і винайшла термін для нового підходу – феміністичний критичний дискурс-аналіз[11].

---

[8] Дейк ван Т. Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. М. : Либроком, 2013. 344 с.

[9] Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. *Літопис*. Львів, 2010. С. 103.

[10] Різун В. В., Скотникова Т. В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві : навчальний посібник. Київ : Преса України, 2008. С. 30.

[11] Lazar M. M. Feminist Critical Discourse Analysis Articulating a feminist discourse praxes. *Critical Discourse Studies*. 2007. Vol. 4(2). URL: https://doi.org/10.1080/17405900701464816

Іншим популярним сучасним методом дослідження визнають рамковий або фреймінговий аналіз тексту. Фреймом (англ. frame – каркас, структура, рамка) називається «набір концептів і теоретичних підходів до того, як індивіди, групи та суспільства організовують, сприймають та описують реальність»[12]. На думку Дж. Батлер, «практика фреймінгу (англ. framing – спорудження, конструювання, обрамлення) передбачає соціальне конструювання соціального феномену за допомогою медіа, політичних або соціальних рухів, політичних лідерів або інших агентів та організацій» [13].

Завдяки фреймінговому аналізу можна виявити специфіку інтерпретації події або явища журналістом, його акценти, тобто т. зв. «рамки», які він накладає на певну історію, щоб ефективно впливати на громадську думку або ж маніпулювати нею. Фреймінг певної події визначають також як мовну маніпуляцію. О. Саморукова розглядає мовні маніпуляції як один із «інструментів інформаційних маніпуляцій», тобто називає їх конкретною технологією реалізації інформаційної маніпуляції. При цьому на її думку, визначальним стає «стиль подання», тобто інтерпретація певної події або явища, бо саме від неї «залежатиме ставлення громадськості до певної події, а отже, і її реакція на цю подію»[14].

2. Маніпуляції в гендерних медіатекстах: історія і сучасність

Варто конкретизувати поняття маніпулятивних технологій, які ми розуміємо як конкретні способи і механізми реалізації впливу автора на аудиторію у медіатекстах.

У міжвоєнний період преса була найпотужнішим видом мас-медіа і дієвим засобом впливу на масову аудиторію. У цей час преса була ареною бурхливих дискусій про емансипацію жінки, її нову соціальну роль, реформування інститутів шлюбу і сім'ї. Вартими дослідницької уваги вважаємо питання про те, як автори висвітлювали ці теми у пресі, чи вдавалися до маніпуляцій, якими були конкретні маніпулятивні технології і чи використовуються вони нині у сучасних мас-медіа.

[12] Батлер Дж. Фрейми війни. Чиї життя оплакують? Київ : Медуза, 2016. С. 8.

[13] Там само.

[14] Саморукова О. Маніпулятивні технології у висвітленні зарубіжними ЗМІ ситуації в Україні. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3497:manipulyativni-tekhnologiji-u-visvitlenni-zarubizhnimi-zmi-situatsiji-v-ukrajini&catid=81&Itemid=415

У широкому сенсі мета нашого дослідження – проаналізувати технології і засоби легітимізації владних стосунків у медіа-текстах задля їхньої деконструкції. У вужчому – виявити конкретні маніпулятивні технології у гендерних медіатекстах міжвоєнного періоду і з'ясувати їхнє ідеологічне значення. Гендерними медіа-текстами називаємо такі, в яких автори/авторки писали про емансипацію жіноцтва, соціальну роль жінок, гендерні проблеми, зокрема про гендерне насильство. Щоб конкретизувати нашу мету, варто виконати наступні завдання:

– виявити за допомогою феміністичного дискурс-аналізу маніпуляції у текстах західноукраїнської і східноукраїнської (радянської) гендерної проблематики;

– проаналізувати конкретні маніпулятивні технології у медіа-текстах 1920–1930-х роках і порівняти їх з сучасними;

– зробити висновки про ідеологічні завдання і цілі таких маніпуляцій.

Маніпуляції громадською думкою щодо емансипації жіноцтва була доволі поширеним явищем в українській пресі 1920–1930-х років. Технологію виявлення авторської інтенціональності так охарактеризував І. Михайлин у жанрі замітки: «оцінку події містять не тільки судження про неї, а й слова, якими її описано. Це можна спостерегти, зіставляючи замітки про одну і ту саму подію в різних газетах, особливо якщо вони мають різну політичну спрямованість»[15]. Варто порівняти дві замітки на одну тему – про призначення жінок на високі дипломатичні посади, одна з яких була написана чоловіком, а інша – жінкою.

Так, у «чоловічій» замітці «Жінка дипльоматом» (чернівецька газета «Час», 22 квітня 1933 р.) повідомлялося про американку Рут Брієн, яка була першою жінкою, яку призначили працювати в дипломатичній місії США в Данії. Цей факт настільки вразив журналіста, що він двічі підкреслив кардинальні зміни в суспільному становищі жінки і зробив поспішний висновок: «емансипація жінок дійшла в наших часах дуже далеко. Займають жінки вже всякі посади, що їх дотепер займали лише чоловіки. Звершилася жіноча рівноправність»[16]. Незважаючи на таку феміністичну риторику, автор використав таку маніпулятивну

[15] Журналістика : словник-довідник / авт.-укл. І. Л. Михайлин. Київ : Академвидав, 2013. С. 88.

[16] Жінка дипльоматом. Час. 1933. 22 квітня. Ч. 1296. С. 4.

технологію: на початку замітки він зазначив, що героїня є донькою колишнього державного секретаря. У межах патріархатної ідеології, ідентифікація дівчини відбувається через її батька, а жінки – через чоловіка. Журналіст удається до фреймінгу, коли «вибирає певні аспекти реальності і робить їх помітнішими у комунікативному тексті, популяризуючи таким чином певне визначення проблеми, інтерпретацію її причин»[17]. Згадка про приналежність до політичної еліти США непрямо вказувала на те, що це і стало причиною призначення жінки на дипломатичну посаду, адже журналіст жодного слова не сказав про особисті досягнення жінки чи попередні щаблі її кар'єри.

Слід сказати, що ця маніпуляція є популярною в медіа й нині: журналісти в матеріалах про успішних жінок часто згадують їхні родинні зв'язки (чия вона донька або дружина), натомість забуваючи оприлюднити інформацію про професійні здобутки самої героїні. Найчастіше ця маніпуляція зустрічається в заголовках світської хроніки т.зв. жовтої преси, до прикладу як в онлайн-виданні "Politeka": «Екс-дружина Дмитра Дікусара Шоптенко влаштувала спокусливі танці на червоних підборах»[18]. Це знецінює особисті досягнення жінки, формує упередження у суспільстві щодо жінок, які просуваються кар'єрними сходами.

Для порівняння варто залучити замітку «Жінка делегатом Злучених Держав на конференцію роззброєнь у Женеві», написану журналісткою-жінкою на ту ж тему (робота жінки на найвищому рівні у сфері міжнародної політики) для часопису «Жіноча Доля» (від 17 січня 1932 р.). У ній розповідалося про призначення Мері Вуллей делегатом від США на вищезгадану конференцію. Ідейні акценти у замітці жінки-авторки кардинально відрізнялися. У невеликому повідомленні підкреслено високий соціальний статус самої делегатки – «президентки однієї зі знаних американських високих шкіл»[19]. У замітці пояснювалися причини її призначення американським керівництвом виключно особистими якостями і

[17] Entman R. Framing: Towards a Clarification of Fractured Paradigm. *Journal of Communication*. 1993. Vol. 43(4). P. 52.

[18] Макарова Т. Екс-дружина Дмитра Дікусара Шоптенко влаштувала спокусливі танці на червоних підборах: «Занадто». URL: https://sport.politeka.net/uk/355282-eks-zhena-dmitriya-dikusara-shoptenko-ustroila-soblaznitelnye-tancy-na-krasnyh-kablukah-slishkom (дата звернення 14.11.2021).

[19] Жінка делегатом Злучених Держав на конференцію роззброєнь у Женеві. Жіноча Доля. 1932. 17 січня. Ч. 3. С. 10.

досягненнями жінки: «Президент Гувер вибрав її, щоб заступала Злучені Держави тому, що американське жіноцтво особливо заінтересоване справою роззброєнь, а пані Вуллей найкраще до такої місії надається»[20]. Таким чином, авторка часопису «Жіноча Доля», який був найпопулярнішим виданням західноукраїнського жіноцтва і висвітлював діяльність наймасовішої в тогочасній Україні жіночої організації «Союз українок», підкреслювала значущість представлення жіноцтва на міжнародній арені.

Репрезентація успішної жінки через її чоловіка / батька було традиційним і в українській радянській пресі міжвоєнного періоду. Наприклад, у популярному київському журналі «Глобус» (№ 1, 1927) було вміщено замітку «Сучасна єгипетська жінка» про видатну жінку Єгипту, Чаріоні[21]. Автор лаконічно розповів, що – журналістка, активістка жіночого руху, а також руху за визволення Єгипту. При цьому очевидним стає те, що жінка характеризувалася у межах патріархатного дискурсу, оскільки журналіст у першому рядку спочатку вказав, що вона була дружиною Чаріоні-паші (хоча ця інформація була абсолютно не потрібною радянським читачам, оскільки ім'я цього єгипетського можновладця було їм незнайомим), а вже потім перерахував її особисті професійні і громадські досягнення.

Отже, застосовуючи фреймінговий аналіз до журналістських текстів з феміністичною риторикою виявлено наявність «фреймів» панівної (патріархатної) ідеології. Компоненти цих «рамок» (наголос на батькові або чоловікові діячки, замовчування її особистого внеску або відведення йому другорядної ролі) були непомітні для читацької аудиторії, бо збігалися з усталеним суспільним дискурсом.

Емансипація жіноцтва, зокрема у сфері жіночої освіти, була однією з проблем, розкритих у публікації «Родинні нещастя» (львівська газета «Новий Час», 27 січня 1930)[22], проте авторська інтенціональність свідчила про вкрай негативне її сприйняття журналістом. У замітці висвітлювалися трагічні події однієї родини, зокрема божевілля доньки і смерть батька. Першопричиною цих нещасть стало те, що батько заборонив продовження навчання

[20] Жінка делегатом Злучених Держав на конференцію роззброєнь у Женеві. Жіноча Доля. 1932. 17 січня. Ч. 3. С. 10.

[21] Сучасна єгипетська жінка. *Глобус.* 1927. № 1. С. 10.

[22] Родинні нещастя. *Новий Час*. 1930. 27 січня. № 9(767). С. 4.

дорослій доньці. Тема жіночої освіти та її якості була справді популярною у тогочасних публічних дискурсах, адже галичанки за законом вже мали право на вищу освіту, проте але на практиці не всі його могли реалізувати. Проте неоднозначною була авторська інтерпретація цих подій. Можемо визначити дві мікротеми (або топіки – так визначається цей термін у теорії дискурс-аналізу) цього повідомлення – божевілля дівчини і смерть батька. Спочатку автор лаконічно, буквально двома рядками, сказав про сильне бажання дівчини вчитися і про сувору заборону батька. Жодних оцінок діям батька не давалося, як і коментарів щодо нервового потрясіння доньки.

Більшою є друга частина замітки, в якій докладно розповідалося про каліцтво і несподівану загибель батька й містився розлогий авторський коментар щодо її причин. Так, автор детально змалював картину того, як батько повіз збожеволілу доньку до лікарні, однак через власну необережність потрапив під потяг, травмувався, і, зрештою, помер. Так завдяки рамкам (фреймам) нещасний випадок став помітною медійною подією. Журналіст змістив рамки у цій історії – і сувора заборона деспотичного батька на навчання доньки вже не викликало у публіки осуду, бо внаслідок цієї «забаганки» батько постраждав.

Це була прихована маніпуляція громадською думкою галичан, адже читацької публіки, адже навряд чи хтось би співчував дівчині, поведінка якої стала причиною смерті батька. Патріархатна ідеологія істотно змінила акценти й кардинально вплинула на інтерпретацію подій: винною залишилася дівчина, а не батько та його заборона. У даному разі можна говорити, що через авторські рамки відбулося «звуження реальності»[23].

На нашу думку, до фреймінгу журналіст вдався і через власне переконання у тому, що дівчата можуть спокійно обійтися і без вищої школи, а ті , хто цього прагнуть є «дивачками». Проте більшою мірою тут виявилося бажання висвітлити події відповідно до публічного дискурсу й горизонту очікувань своїх читачів. При аналізі фреймів дослідникові варто враховувати «первинні рамки», тобто читацькі реакції на упізнавану подію й звичні схеми її інтерпретації реципієнтами. Коли читач «упізнає певну подію, його реакція на неї скоріш за все буде обмежена рамками або схемами інтерпретації, які називаються «первинними рамками» (primary

[23] Батлер Дж. Фрейми війни. Чиї життя оплакують? Київ : Медуза, 2016. С. 8.

frameworks)»[24] [100]. Таким чином, рамки прислужилися гегемонному ідеологічному дискурсу й активізували традиційну для галицької публіки ментальну модель.

Припускаємо, що заборона на навчання дівчини навряд чи була б схвалена галицькою публікою, для якої жіноча освіта була вже звичною справою. Тому автор і вдався до розлогої історії про нещасний випадок з батьком на залізниці як до виправдального аргумента. Водночас громадянська міфологія українського суспільства міжвоєнного періоду живилася насамперед гендерними стереотипами та упередженнями, традиційними для патріархального суспільства. Перше повідомлення про заборону батька деконструювало патріархальний міф про гармонійний світ, яким керує Патріарх (батько), тому журналіст намагався реконструювати цей міф у другому повідомленні.

Згідно приписів патріархатного міфу за чоловіками закріплюється раціональна сфера, а за жінками – несвідома, ірраціональна. Звернімо увагу, що головна героїня цієї історії – дівчина – буквально втілює хаос через свій божевільний стан. Таким чином через маніпуляцію збереглася ієрархія, закріплена патріархатними нормами, а галицька публіка була позбавлена можливості порефлексувати над проблемою права жінок на освіту.

Привертають увагу замітки з розділів кримінальної хроніки про гендерне насильство: це і психологічний тиск на жінку (переслідування її, залякування), доведення її до самогубства, і зґвалтування, і замах на вбивство, і вбивство.

У рубриках кримінальної хроніки найбільше повідомлень було про вбивства, вчинені чоловіками через неподілене кохання, ревнощі, сімейні чвари. Зміст повідомлень сторічної давнини про гендерне насильство майже не відрізняється від подібних у сучасній пресі, що свідчить про актуальність і неподоланість цієї проблеми. Згідно з сучасною статистикою МВС України, «у 9 із 10 випадків від домашнього насилля потерпають жінки, а вдаються до насилля переважно чоловіки»[25].

[24] Губенко Д. Agenda Setting. Фреймінг. Якісний контент-аналіз. URL: http://uk.wikibooks.org/wiki/ (дата звернення: 21.11.2019).

[25] Маєрчик М., Плахотнік О. Гендероване насильство: між звичаєм і злочином / ред.: М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманова. *Гендер для медій* : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. Київ : Критика, 2014. С. 153.

Однією з поширених маніпуляцій у новинних повідомленнях про гендерне насильство з розділів кримінальних хронік були своєрідні заголовки, які відвертали увагу від факту насильницької смерті жінок. Автори у заголовках подібних матеріалів уникали слова «вбивство», а робили акцент на особистих стосунках злочинця і жертви («Любов», «Драма кохання», «Що любов може», «Родинна трагедія» тощо). Таким чином, зміщувалися акценти в події: мовляв, винний не чоловік-вбивця, а кохання як фатальна стихія, яка не підлягає жодному контролю. Цікаво, що ця маніпулятивна технологія використовується і зараз в кримінальних хроніках онлайн-видань, до прикладу на сайті рівненського радіоканалу «РадіоТрек» (від 24 січня 2021 р.) було опубліковане повідомлення з промовистим заголовком «В Україні сталася любовна трагедія: вони кохали один одного сильно, аж до смерті»[26], хоча у самій новині йшлося про те, що у під'їзді будинку було виявлено тіло жінки з ножовими пораненнями і пізніше знайдено тіло чоловіка, який вчинив самогубство. Слідчими розглядалася версія про те, що чоловік вбив жінку, з якою тривалий час жив, а потім вчинив самогубство, жодних інших обставин не повідомлялося. Заголовок не лише не розкривав сутності новини, але й явно суперечив їй, надаючи романтичного флеру факту гендерного насильства.

Стаття онлайн-видання «Zahid. Net» від 20 вересня 2021 р.) про вбивство у Львові 20-річним хлопцем 19-річної дівчини, яка його покинула, має промовистий заголовок «Вбив, бо любив»[27]. Тут уже є пряма вказівка на злочин, проте першопричиною називається любов, і цим здійснюється маніпуляція, адже здійснюється вплив на емоційну сферу реципієнтів.

В основі гендерного злочину – не любов, а бажання влади і контролю над іншою людиною. М. С. Кіммел, американський гендерний дослідник, стверджував, що «домашнє насильство з найбільшою імовірністю має місце не тоді, коли мужчина почуває себе якнайбільш повновладним, а коли він почувається відносно безвладним», тобто тоді, коли чоловік відчуває, що втрачає контроль над життям жінки.

[26] В Україні сталася любовна трагедія: вони кохали один одного сильно, аж до смерті. *РадіоТрек.* 2021. 24 січня. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/romeo_i_dzhulietta_pozhytomyrsky_v_ukraini_stalasya_lyubovna_tragediya_263557.html

[27] Шутка Н. Вбив, бо любив. Zahid.net. 2021. 20 вересня. URL: https://zaxid.net/vbiv_bo_lyubiv_n1526461

Українські журналісти 1920–1930-х років свідомо (чи несвідомо) маніпулювали цим і виправдовували насильство щодо жінок любовними почуттями. Так, замітці «Любов»[28] ішлося про жінку, яка покинула свого чоловіка, урядовця чеської поліції, й заробляла на життя тим, що грала у ресторанному оркестрі. Чоловік вистежив її й намагався вбити жінку і себе. Журналіст тенденційно відібрав факти, оскільки він проінформував читачів лише про чоловіка (поранений урядовець мав відсидіти рік у тюрмі), а про жінку подав суб'єктивний та упереджений коментар, у якому фантазував про її подальшу долю: «вона надалі виводитиме на скрипках по кав'ярнях меланхолійні арії і завертатиме голову иншим мужчинам»[29], таким чином остаточно сформувавши образ зрадливої і легковажної жінки. Цією відвертою маніпуляцією він намагався викликати співчуття до чоловіка-потенційного вбивці і засудити жінку-жертву.

Про вбивство відомої німецької актриси йшлося у львівській газеті «Новий Час» за 10 вересня 1930 р. Прикметно, що автор назвав своє повідомлення «Смерть артистки Грети Марен»[30], хоча йшлося не про природну смерть, а про насильницьку: вбивство молодої жінки чоловіком через ревнощі. Подавши такий заголовок, автор відвертав публічну увагу від проблеми гендерного насильства.

У публікації у центрі журналістської уваги перебував не вбивця та його мотиви, а жінка-жертва. Саме вона і звинувачувалися у злочині, а її провина полягала у тому, що вона не любила цього чоловіка. Актриса характеризувалася такими семантичними маркерами, які означували її як легковажну і лицемірну жінку: «вона бавилася з іншими мущинами й не звертала зовсім уваги на любов Дена до неї»[31]. Слід звернути увагу і на тональність наративу, і на ключові слова: саме слово «бавилася» вказує на легковажність і несталість почуттів цієї жінки, її «грайливість», тобто фальш і нещирість. Таким чином у замітці непрямо, а через своєрідну тональність і наративне маркування виправдовувався злочин чоловіка.

Найсуттєвішою причиною чоловічого насильства дослідники називають гендерну нерівність. Журналісти міжвоєнного періоду

[28] Любов. *Діло.* 1926. 21 січня. Ч. 13. С. 4.
[29] Там само.
[30] Смерть артистки Грети Марен. *Новий Час.* 1930. 10 вересня. С. 3.
[31] Там само.

трактували ці події суб'єктивно, маніпулюючи громадською думкою.

У західноукраїнській пресі міжвоєнного періоду нечасто можна було зустріти повідомлення про сексуальні злочини, зокрема сексуальні домагання і зґвалтування, що свідчило про табуйованість цієї теми у публічному дискурсі. М. Фуко називав «режимом» систему правил, які встановлюють, що можна дозволено говорити, а що – заборонено: «Те, про що в принципі можна говорити, обмежено історичними правилами певного дискурсу»[32]. Якщо ж усе-таки про подібні злочини повідомлялося, то за жанром це були маленькі замітки, які вміщували у новинних блоках.

Як зазначають дослідниці М. Маєрчик і О. Плахотнік, «поняття зґвалтування як злочину проти статевої свободи і статевої недоторканості, тобто як злочину проти особи, що зазнала статевої агресії»[33], з'явилося лише у XX столітті. Ще у XIX столітті у західному, наприклад англо-американському, праві ґвалтівник міг лише виплатити штраф батькові або чоловікові потерпілої, бо дівчину/жінку розглядали як «майно», яке їм належить, а зґвалтування – як «псування майна»[34]. В українському звичаєвому праві діяли подібні закони: можна було залагодити «справу» грошовою виплатою. Ґвалтівник міг і не платити, якщо погоджувався одружитися з потерпілою.

Показовою була тут саме громадська думка щодо потерпілої: зазвичай обвинувачували саме жертву у тому, що вона спокусила чоловіка. «Якщо ж якась зі справ про зґвалтування доходила до суду, то обвинувачений міг знайти, або навіть підкупити людей, хто засвідчили б, що зґвалтована «провадила розпутне життя», – така обставина пом'якшувала вирок або й повністю знімала вину з ґвалтівника»[35]. С. Браунміллер називала культурою зґвалтування такі суспільні принципи, за яких громадська думка засуджує жертву

[32] Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. М. : Касталь, 1996. 448 с.

[33] Маєрчик М., Плахотнік О. Гендероване насильство: між звичаєм і злочином / ред.: М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманова. *Гендер для медій* : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. Київ : Критика, 2014. С. 154.

[34] Там само.

[35] Там само. С. 154–155.

статевої агресії і ретельно вивчає її «репутацію»: «для культури зґвалтування характерною є впевненість, що саме жінки відповідальні за зґвалтування, це вони повинні пильнувати, аби не потрапити в загрозливу ситуацію»[36]. Подібні маніпулятивні технології використовували і журналісти, які намагалися виправдати зґвалтування і навіть вбивство жінки її «аморальним» способом життя.

Сексуальні домагання було висвітлено у західноукраїнській комуністичній газеті «Сель-Роб» у замітці «Ось так урядують!»[37]. Авторська інтенціональність як здатність тексту відображувати авторський комунікативний намір помітна вже у саркастичному заголовку замітки: автора обурив не сам факт домагань, а те, що це робив можновладець. Нахабність і самовпевненість чиновника він передав кількома промовистими рисами, а його національність підкреслена прямою мовою: «За цукорки, а опісля за ковбасу запрошував їх «чи пуйдзєш зі мнов»?[38]. Проте розповідь про домагання до сільських дівчат не знаходилася у центрі історії про злочини польського урядовця, а була лише її частиною. Автор завершує свою замітку повідомленням про хабарництво чиновника. Таким чином, сексуальні домагання польського чиновника до українських селянок було лише засобом викриття класового ворога. Значуща також деталь – пряма мова героя, яка чітко вказує на національну ідентичність героя. Таким чином моделюється соціумна патріархатна модель (зазвичай характерна для воєнного міфу), згідно якої чужинець зазіхає на «наших» жінок, а тому ставляться під сумнів владні позиції «наших» чоловіків. У будь-якому разі це дає підстави стверджувати, що жінки інтерпретуються автором як об'єкт дії чоловіків, їхня власність.

Отже, медійні маніпуляції можуть використовуватися як для того, щоб виправдати чинний гендерний режим *домінування-субординації*, так із метою поширення певних політико-ідеологічних повідомлень, тобто для політичної пропаганди. Цікаво, що і в українській радянській пресі з цією метою використовували

[36] Маєрчик М., Плахотнік О. Гендероване насильство: між звичаєм і злочином / ред.: М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманова. *Гендер для медій* : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманіт. спеціальностей. Київ : Критика, 2014. С. 157.

[37] Ось так урядують! *Сель-Роб*. 1930. 12 січня. Ч. 168. С. 4.

[38] Там само.

повідомлення про факти сексуального насильства. У київській щоденній газеті «Пролетарська правда» за 6 листопада 1925 року у рубриці «Червоний суд» з'явився судовий репортаж «Наймичина доля»[39] (авторський правопис збережено – О. Х.). «Куркуля», як було зазначено журналістом, судили за сексуальні домагання до наймички Мотрі Бронської і примус до сексуального зв'язку. Одночасно судили також двох жінок за проведення нелегального аборту, який призвів до смерті наймички. Автор повідомляв про сексуальні переслідування, які зазнала наймичка Мотрю у «куркульській родині»: «молодий господар Степан Михайлюк став не давати проходу дівчині, щоб вона жила з ним як з чоловіком»; «кожен день до неї приставав молодий господар зі своїми ганебними пропозиціями» [40] [306, с. 3].

Звернемо увагу на заголовок та його функції: він не промовляв про факт гендерно зумовленого насильства, а передусім інформував читачів про класову приналежність героїні, її важке життя та водночас апелював до емоційної сфери аудиторії. Т. ван Дейк наголосив, що «заголовок тексту і яка є в основі його семантична репрезентація містить поняття, які можуть слугувати для активації основних моделей даного тексту»[41]. Автор розраховував на емоційний вплив заголовка, адже спирався на контекстні знання своєї аудиторії про тяжку долю наймичок. Заголовок «Наймиччина доля» активував ментальну модель ситуації, згідно якої жорстокий і розбещений куркуль знущається над бідною наймичкою.

Автор у тексті неодноразово наголошував на класовій відмінності злочинця і його жертви: перший називався куркулем, «господарем», а друга – «бідною наймичкою», або ж «злиднячка» з вуст матері злочинця. Авторський код цього останнього коментаря мав на меті зобразити відразливий портрет пихатої куркульської родини і викликати ненависть до них у читачів.

У справі про жертву-наймичку ідеологічні дивіденди Радянської влади були очевидними, тому наголос робився саме на класовій опозиційності героїв. Справа була максимально відкрита для громадськості і висвітлювалася у пресі: «Справу цю слухали

[39] Наймичина доля. *Пролетарська правда.* 1925. 6 листопада. Вип. 255(1266). С. 3.

[40] Там само.

[41] Дейк ван Т. Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. М. : Либроком, 2013. 344 с.

показовим процесом протягом чотирьох вечорів у клубі друкарів. Кожен вечір клуб був переповнений робітниками. Особливо робітниці уважно стежили за ходом справи»[42] . Влада намагалася зробити цю справу резонансною саме задля увиразнення класового контексту, адже очевидно було, що робітниці співчуватимуть жертві, а злочинця ідентифікуватимуть не просто як гвалтівника, а передусім як класового ворога.

У 1920–1930-х роках стрімкі трансформації у політичній, ідеологічній і соціальній сферах спричинили глобальні зрушення у гендерному розподілі на ринку праці, зокрема й у журналістиці. Жінки потроху заповнювали цей професійний сегмент і вже працювали як журналістки, редакторки, видавчині. У 1920–1930-х роках навіть були ситуації, коли жінка-шефиня (редакторка або засновниця видання) наймала на роботу журналіста-чоловіка. Частіше така ситуація складалася у жіночих періодичних виданнях (наприклад, у західноукраїнських журналах «Жіноча доля», «Жінка», «Нова хата»), в якій більша частина редакції була жіноча, а поодинокі публікації належали перу чоловіків. Так, у популярному журналі для жінок «Жіноча доля» (редакторка і засновниця О. Кисілевська) дописувачками були переважно жінки (М. Ставнича, Д. Віконська, І. Вільде, М. Омельченко, О. Величко-Орел та ін.), а чоловік, В. Сіменович, вів лише одну рубрику «Американсько-канадійський світ».

Вартими аналізу є ті тексти дописувачів-чоловіків, які були адаптовані до редакційних вимог феміністичних часописів. Щоб окреслити специфіку «чоловічого письма» про жінку на сторінках феміністичних часописів, необхідно простежити проєкцію жінки автором-чоловіком, технології її моделювання та ідеологію тексту.

У гендерних медійних студіях питання про специфіку «жіночого» і «чоловічого» письма корелює із питанням про специфіку рецепції візуальних об’єктів, а подібні дослідження розпочалися у галузі екранних медіа. Зокрема це здійснили Дж. Бергер у праці «Способи споглядання» («Ways of Seeing», 1972[43]) і Л. Малві у резонансній

[42] Наймичина доля. *Пролетарська правда.* 1925. 6 листопада. Вип. 255(1266). С. 3.

[43] Berger J. Ways of Seeing. London : BBC and Penguin Books, 1972. 166 p.

розвідці «Візуальна насолода і наративний кінематограф» («Visual pleasure and narrative cinema», 1975)[44].

У праці Джона Бергера «Способи споглядання» на прикладі аналізу творів живопису було вперше визначено закон глядацької рецепції жіночого тіла. Л. Малві дослідила специфіку глядацького сприйняття екранних образів жінок крізь призму психоаналізу. Вона наголосила, що в популярних голлівудських кінофільмах героїня представлена як об'єкт для споглядання з боку чоловіків: «У світі, влаштованому за законом статевої нерівності, проблему насолоди від споглядання визначено розподілом на активне / чоловіче і пасивне/ жіноче. Чоловіче уявлення проектує свою фантазію на жіночу постать, у відповідності до нього стилізовану. У своїй традиційній ексгібіціоністській ролі жінка є об'єктом для споглядання і виставляння на показ, у своїй суті закодована для сильного візуального і еротичного діяння»[45]. На думку дослідниці, жіночі ролі таким чином «конотують «буття–під–поглядом» (to–be–looked–at–ness)[46], жінки-героїні у голлівудських фільмах показуються таким чином, щоб глядачі (чий погляд ідентифікується виключно як чоловічий) отримали вуаєристичну насолоду. Л. Малві розкрила механізми і технології того, як візуальні медіа гендеризують аудиторію. На її думку, функція жінки у фільмах – бути еротичним об'єктом як для протагоністів-чоловіків, так і для глядацької аудиторії, яка ідентифікує себе з головним героєм-чоловіком. Цікаво, що маскулінна проєкція стає визначальною і для жіночого погляду, адже жінка як глядачка виховується патріархатним суспільством таким чином, що навчається «зчитувати» чоловічий погляд і його оцінку своєї зовнішності, таким чином її погляд є «маскулінізованим».

Вона сприймає сама себе не як суб'єкт, а як об'єкт чоловічого споглядання. На героїнь кінофільмів, телесеріалів, рекламних роликів і постерів жінка-глядачка дивиться, за словами Л. ван Зунен, «не своїми очима»[47]. Специфічно «жіноче»

[44] Малві Л. Візуальна насолода і наративний фільм. *Незалежний культурологічний часопис "Ї".* 2000. № 17. С. 135

[45] Там само. С. 130−141.

[46] Малви Л. Визуальное удовольствие и нарративный кинематограф. *Антология гендерной теории* / под ред.: Е. Гаповой, А. Усмановой. Минск : Пропилеи, 2000. С. 288.

[47] Zoonen L. Feminist Media Studies. London : Sage, 1994. P. 87.

споглядання в межах патріархатного дискурсу гендерованого суспільства в принципі неможливе: «позитивне і приємне споглядання може бути лише маскулінним, «нефемінним», а жіноча глядацька позиція конструюється у тексті як та, що не дарує насолоди» [48]. Л. Малві деконструювала гендерні ідеологічні ефекти саме у наративних «мейнстрімних» фільмах, тому Л. ван Зунен вважала, що подібну методику аналізу можна використовувати і для вивчення технологій конструювання образу жінки в медіатекстах.

У статті «Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне» Володимира Станецького, яка була опублікована у журналі «Жінка» за 15 січня 1935 р.[49], представлена чоловіча проєкція жінки-спортсменки. Очевидно, що публікація автора-чоловіка могла з'явитися в офіційному періодичному органі «Союзу Українок» тільки за умови, що ідеї висловлені у ній суголосні феміністичній позиції редакції. Тому автор на самому початку вдався до своєрідної самопрезентації: він запевнив читачок у своїй прихильності до фемінізму і наголосив, що кардинальні зміни у житті сучасної жінки є незворотними. Він констатував, що жінки потроху опановують всі традиційно маскулінні види діяльності, а серед них і спорт. Проте промовистий заголовок – «Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне» свідчив про те, що авторові йшлося не тільки про жіночий спорт, але і про власну концепцію фемінності. Ціллю своєї статті автор бачив «з'ясувати коротко, як впливає спорт на жіночу психіку»[50].

Однією з технологій конструювання у тексті фемінності була гендерна поляризація, «інтерпретації жіночості й чоловічості як різних і як протилежних, цілковито ізольованих одна від одної якостей»[51]. На думку автора, жінка і чоловік кардинально відрізняються одне від одного і фізично, і психологічно. М. Кіммел стверджував, що «гендерна відмінність становить головний наслідок гендерної нерівності, оскільки саме через ідею відмінності

[48] Zoonen L. Feminist Media Studies. London : Sage, 1994. P. 95.

[49] Станецький В. Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне. *Жінка*. 1935. 15 січня. С. 2–3.

[50] Там само. С. 2.

[51] Маєрчик М. Гендер і стать: від бінарності до багатоманіття. Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманіт. спеціальностей. Київ : Критика, 2014. С. 16.

узаконюється нерівність»[52]. Це є одним із ключових моментів встановлення влади поміж людьми різних статей.

У статті доводилася думка (яку можна зустріти і в сучасній пресі і яка є за своєю суттю маніпулятивною) про біологічну визначеність гендеру: «Це прикмети спадкові, з якими вже приходить дівчинка на світ, а які опісля ще більше кристалізуються, перше через полове дозрівання, а далі через материнство»[53]. Не випадково підкреслено і значення материнства як єдино можливого варіанту реалізації жінкою своєї фемінності. Цей аргумент одразу оприлюднив традиційну патріархатну позицію В. Станецького і заперечив його профеміністські вступні зауваження про широкий спектр соціальних ролей сучасного жіноцтва.

Автор конструював фемінність на чоловічому уявленні про «правдиву» жінку, переконуючи жіночу аудиторію журналу наслідувати цю модель поведінки. Визначальними рисами справжньої жінки, окрім материнства, він називає ті, які роблять її поступливою чоловікові і демонструють її покору: «Ніжність і жіночий чар, це прикмети зв'язані нерозривно і глубоко з жіночою психікою»; «правдива жінка старається залагодити все компромісово, керуючись чуттям»[54]. Було очевидно, що це риси далекі від духу змагальності, який панує у спорті. Проте аргументи В. Станецького стосувалися більшою мірою впливу спортивних занять на жіноче тіло, аніж на психіку, адже його хвилювали прояви жіночої маскулінності у спорті.

Автор у вступі зазначив, що спорт є чоловічою сферою, яку збираються опанувати тепер жінки. Справді, спорт і нині вважається більшою мірою саме чоловічою сферою, оскільки він безпосередньо пов'язаний з уявленнями про маскулінність. Тому він одразу застеріг жіноцтво, що «спорт – це обосічне оружжа. Спортові вправи і гри зле попроваджені нефаховими людьми можуть вбити в жінці її своєрідність»[55], тут автор недвозначно натякнув, що тіло жінки-атлетки з розвиненою мускулатурою може набувати маскулінного вигляду. На думку автора, жінки

[52] Маєрчик М. Гендер і стать: від бінарності до багатоманіття. Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманіт. спеціальностей. Київ : Критика, 2014. С. 21.

[53] Станецький В. Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне. *Жінка*. 1935. 15 січня. С. 3.

[54] Там само.

[55] Там само.

можуть відмовлятися від занять спортом через небажання втрачати фемінні риси.

Автор нав'язував жінкам патріархатні норми жіночності, які ґрунтувалася на слабкості і ніжності жіночого тіла, пасивності її характеру і відсутності духу змагальності у жіночій природі, і таким чином доводив думку про девіантність жінок-атлеток, наділених маскулінними рисами. Таким чином, такий текст міг мати зворотний ефект на читачок: він відвертав від занять спортом через страх втратити фемінні риси і публічним осудом «нежіночних» жінок.

Автор висловив думку, концептуальну для патріархатної ідеології, що основне завдання жінки – бути привабливою для чоловіка. Саме ця позиція є вихідною, коли він переконував читачок, що вони «не страчують своєї жіночої ніжности під впливом спорту, але набирають ще більше чару і принади»[56]. Автор вдався до риторичного прийому, який називають як «виправдувальна фемінність». У гендерній теорії спорту так називається поведінка атлеток, коли вони мусять громадськості доводити свою жіночність, а тому виходять після тренувань на публіку з макіяжем і зачіскою, роблять спокусливі фотосесії для глянцевих журналів тощо [57].

Більша частина статті – це аргументи автора, що спорт не загрожує втратою фемінності, якщо жінки вживатимуть певних застережних заходів (не будуть надто інтенсивно займатися, стежитимуть за тим, як рухаються й обмежуватимуть свої рухи). Дослідниця Ш. Коул наголосила, що «жіноче атлетичне тіло було і залишається підозрілим через свою видиму маскулінність і свою позицію на межі, яка кидає виклик нормативним фемінним та маскулінним тілам» [58]. Це один зі способів гендерної верифікації жіноцтва, своєрідне нагадування, що вони мають бути фемінними жінками за будь-яких обставин, а набуття маскулінних рис – небажане.

---

[56] Станецький В. Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне. *Жінка*. 1935. 15 січня. С. 3.

[57] Шимко С. Гендерований спорт: встановлення гендерного режиму через культуру тренування тіл і спортивних змагань. *Гендер для медій* : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред.: М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ, 2014. С. 111.

[58] Там само.

У статті В. Станецького жінка насамперед об'єкт чоловічого споглядання. Медіадослідниця Л. ван Зунен стверджувала, що «ключовим елементом західної патріархальної культури є демонстрація жінки як видовища, на яке слід дивитися (чоловічій) аудиторії»[59]. Звернімо увагу на одну з прикмет фемінності, зокрема «жіночий чар», яку автор згадав двічі, маючи на увазі візуальну привабливість жінки. Таким чином, у публікації зображено бажаний сексуальний об'єкт для чоловіка.

Жінка конструювалася автором як та, що мріє найбільше не про заняття спортом, а про те, як за умов спортом залишатися привабливою для чоловіка. Спорт традиційно вважався маскулінною сферою, яку жінки масово відкрили для себе на початку XX століття, проте і у міжвоєнний період їм не постійно нагадували, що спорт таїть у собі велику небезпеку втратити жіночність.

На думку В. Станецького, гендерна поляризація мала визначати і систему занять спортом: те, що дозволено у спорті чоловікові – не дозволялося жінці. Тому автор пропонував контролювати свої рухи під час руханки і спортивних вправ, щоб вони не здавалися публіці (читай, чоловікові) неестетичними: «Про одно лише повинна тямити і ніколи не забувати жінка, а саме, що деякі спортові вправи вимагають відповідної постави та рухів не вповні того слова значінню естетичних»[60] [432, с. 3]. Критерій естетичності не випадково є одним із головних при оцінювання жінки, яка займається спортом, що зайвий раз підтверджує специфіку медійного чоловічого погляду на жінку як на сексуальний об'єкт.

Дж. Бергер наголосив, що медіа нав'язують і жінкам «чоловічий» погляд на себе. Жінки навчаються цього і дивляться на себе сторонніми очима, проєктуючи погляд чоловіка на себе: «Чоловіки діють – жінки являють себе. Чоловіки дивляться на жінок. Жінки спостерігають за тим, як дивляться на них. Це визначає не тільки стосунки між чоловіками і жінками, але і ставлення жінок самих до себе. Тому погляд на жінку – завжди чоловічий за своєю сутністю. Таким чином жінка перетворюється на візуалізований об'єкт, об'єкт споглядання»[61]. Такий фокус –

[59] Zoonen L. Feminist Media Studies. London : Sage, 1994. P. 87.

[60] Станецький В. Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне. *Жінка*. 1935. 15 січня. С. 3.

[61] Berger J. Ways of Seeing. London : BBC and Penguin Books, 1972. P. 47.

єдино можливий у патріархатному суспільстві, тому В. Станецький стверджує, що одним із завдань жіночого спорту є віднайдення «пошукуваної через мужчин жіночої фізичної примани» [62].

На думку автора, інтенсивні заняття спортом зроблять жінку маскулінною, а тому – відразливою для чоловіка, а помірні – жіночною і бажаною: «Виспортована жінка мило вражає нас і ми радо перебуваємо в її товаристві»[63]. Показово, як автор підкреслено вживає «нас», «ми», таким чином відбувається гендерна самоідентифікація автора, який говорить від імені усіх чоловіків. Для нього очевидно, що глядацька аудиторія передбачається чоловіча, і саме їй належить право оцінювати зовнішність жінку.

На думку автора, не тільки тіло «виспортованої» жінки має милувати око стороннього спостерігача, але й сам процес жіночих тренувань повинен бути естетично прийнятним для чоловіка. Тому у публікації йшлося не про користь тренувань для самої жінки, а рекомендувалося, як займатися спортом у дозволений спосіб, тобто приємний для стороннього глядача: «Кожний рух у неї є спокійний і певний, опанований, а тим самим і більш естетичний»[64]. Завдання жінки – стежити за тим, щоб на публіці не демонструвалися «неестетичні» рухи, засвоєні під час занять спортом: «Часто прибирані такі рухи на спортовій площі можуть перейти у небажану звичку і треба їх рішучо уникати в щоденному житті тоді, як не є вони потрібні»[65].

Автор побажав жінкам уникати публічності під час занять спортом і це доводить справедливість аргументів гендерних дослідників про те, що питання жіночої тілесності завжди були табуйованими у патріархатному суспільстві. В.Станецький навіть вживає слово «контроль», говорячи про необхідність самообмеження активності жінки у спорті: «Конечна є свідома контроля своїх рухів і постави, щоби не заховуватися на публічних місцях так, як на спортовій площі при вправах і змаганнях» [66].

Обмеження рухливості і контроль за фізичною активністю дівчинки / дівчини / жінки визнається одним із способів гендерного дисциплінування тіл. А. Янг у статті «Кидаючи як дівчина»

[62] Станецький В. Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне. *Жінка*. 1935. 15 січня. С. 3.
[63] Там само.
[64] Там само.
[65] Там само.
[66] Там само.

відзначає те, що концепція фемінності, прийнята у нашому суспільстві, вимагає практик тілесного обмеження від жінок: «Дівчат навчають активно перешкоджати власним рухам, їм постійно кажуть бути обережними, щоб не забитися, не забруднитись, не пошкодити одяг»[67]. Власне, у публікації погляд чоловіка якраз і виконує контролюючу функцію.

Цікаво, що у статті стосунки автора-чоловіка і віртуальної жінки-читачки сконструйовано також у парадигмі *домінування – субординація*. Автор-чоловік займає вищу, владну позицію, а читачка йому уявляється як нерозумною, темною жінкою, яку потрібно просвітити. Л. Малві стверджувала, що «жінці в патріархальній культурі відведено роль означення чоловічого вторинного у сфері символічного, де чоловік може втілити всі свої фантазії й нав'язливі ідеї через лінгвістичне веління, накинуте німому образу жінки»[68]. Показовою в цьому аспекті є повчальна тональність оповіді. Очевидно, що автор себе ідентифікує з образом «суворого судді жіноцтва», який несподівано зринає в описі жіночих чеснот: «<...> і в тому лежить та жіноча ніжність і чар, перед якими найбільше строгий суддя жіноцтва мусить склонити голову»[69].

У результаті критичного дискурс-аналізу медіатексту стає зрозумілим, що за наративом про вплив спорту на жінку прихований чоловічий страх втратити візуальну насолоду від споглядання жіночого тіла, слабкого, ніжного, і саме цим привабливого для чоловіка. На цьому вибудована й концепція психології «правдивої жінки» як поступливої і завжди готовою до компромісу. Журналіст констатував у вступній частині статті кардинальні зміни гендерного режиму, які викликали занепокоєння у багатьох чоловіків, тому публікація була своєрідною сублімацією підсвідомого несприйняття цих трансформацій журналістом-чоловіком.

---

[67] Шимко С. Гендерований спорт: встановлення гендерного режиму через культуру тренування тіл і спортивних змагань. *Гендер для медій* : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. : М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ, 2014. С. 107.

[68] Малві Л. Візуальна насолода і наративний фільм. *Незалежний культурологічний часопис "Ї".* 2000. № 17. С. 131.

[69] Станецький В. Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне. *Жінка*. 1935. 15 січня. С. 3.

Позиціонуючи себе як прогресивного автора, навіть по-феміністськи налаштованого, журналіст залишався у патріархатній світоглядній парадигмі. Він лише розбудовував і зміцнював патріархатний дискурс, замаскувавши його риторичною грою – то переконуванням читачок у їхній жіночності, то застереженнями щодо її втрати у разі інтенсивних занять спортом, то нагадуваннями про візуальний контроль з боку чоловіків. На нашу думку, автор висловив небажання багатьох чоловіків бачити «маскулінну жінку» (незалежну і фізично активну), яка вийшла з підпорядкування і не визнавала домінування чоловіків.

ВИСНОВКИ

Серед конкретних маніпулятивних технологій, які наявні в гендерних медіатекстах 1920–1930-х років, можна назвати: фреймінг в інтерпретації події, специфічні заголовки публікацій, які вводили в оману читачів, зміщення акцентів з проблеми гендерного насильства у бік класової чи національної боротьби, виправдання злочинця через звинувачення жертви, маскування патріархатної ідеології феміністичною риторикою.

У сучасних медіатекстах про гендерне насильство поширеною маніпуляцією є своєрідні заголовки, які приховують факт вбивства жінки, натомість намагаються привабити читача, романтизуючи загибель жінки від руки чоловіка і створюючи сенсацію про «любовну трагедію».

Мова кримінальних новин фіксувала символічні механізми встановлення владних режимів. Тексти кримінальних новин свідчать про гендерні стереотипи та упередження щодо жінок, які традиційно функціонували й артикулювалися у публічному дискурсі, зокрема патріархатні уявлення про жінок як «легковажних», «зрадливих», «неслухняних». Автори кримінальних хронік у популярних західноукраїнських газетах через маніпуляції виправдовували гендерне насильство і формували громадську думку про суспільну легітимізацію права чоловіків на покарання жінок. Гендерне насильство пояснювали (і виправдовували) особистими, релігійними і соціальними причинами.

Кардинально відрізнялася авторська інтенціональність у чоловічих і жіночих медіатекстах про емансипацію, фемінізм, досягнення жінок у професійній сфері тощо. Журналістки наголошували на особистих якостях і професійних здобутках успішних жінок, а чоловіки замовчували або робили другорядним її особистий

внесок, і робили наголос на батькові чи чоловікові діячки тощо. Маніпуляції у «чоловічих» текстах можна пояснити тим, як силою патріархальної традиції, так і тим, що більшість журналістів упереджено ставилися до емансипаційних прагнень українок, а «жіноче питання» їм було чужим і незрозумілим.

У сучасних онлайн-виданнях, в заголовках, до сих пір використовується ця маніпуляція сторічної давнини: популярною є презентація успішної в професійному плані жінки у межах патріархатної світоглядної парадигми, тобто як чиєїсь жінки або доньки.

АНОТАЦІЯ

У розділі аналізуються медіатексти гендерної проблематики в українській пресі 1920–1930-х років і порівнюються із сучасними в контексті такого явища як медіаманіпулювання.

У першому параграфі подається огляд відомих праць у сфері гендерних медійних студій і наголошується на тривалій традиції зарубіжної феміністичної комунікативістики. На Заході гендерні медійні студії інтенсивно розвиваються з кінця 1960-х років, про вітчизняні дослідження можна говорити лише з кінця 1990-х років, хоча на сьогодні вони вже мають певні здобутки.

У гендерному аспекті аналізуються різні види медіа: кіно, телебачення, радіо, реклама, преса, онлайн видання, публікації у соціальних мережах. Проте слід визнати, що найбільше уваги гендерні дослідники і дослідниці приділяють медійному контенту преси і телебачення. Методологія багатьох подібних досліджень – це феміністичний критичний дискурс-аналіз, який застосовується і в нашій розвідці.

У другому параграфі визначаються конкретні маніпулятивні технології у медіатекстах гендерної проблематики 1920–1930-х років, найпопулярніші з яких використовуються і сучасними медійниками в онлайн-виданнях.

Передусім це такі, як фреймінг в інтерпретації події, специфічні заголовки публікацій, які вводили в оману читачів, зміщення акцентів з факту гендерного насильства, виправдання злочинця через звинувачення жертви, маскування патріархатної ідеології феміністичною риторикою.

Окремий об’єкт дослідницької уваги – публікації у розділах кримінальної хроніки, зокрема повідомлення про факти гендерного насильства (вбивство, доведення до самогубства, зґвалтування). Автори кримінальних хронік у популярних західноукраїнських

газетах 1920–1930-х років через маніпуляції виправдовували гендерне насильство і формували громадську думку про суспільну легітимізацію права чоловіків на покарання жінок. Гендерне насильство пояснювали (і виправдовували) особистими, релігійними і соціальними причинами. У сучасних онлайн-виданнях такою маніпуляцією є своєрідні заголовки, в яких приховано факт вбивства жінки, натомість романтизується загибель жінки від руки чоловіка і створюється сенсація про «любовну трагедію».

Література

1. Berger J. Ways of Seeing. London : BBC and Penguin Books, 1972. 166 p.
2. Goffman E. Gender Advertisements. London : The Society for the Study of Visual Communication, 1976. 85 p.
3. Entman R. Framing: Towards a Clarification of Fractured Paradigm. *Journal of Communication*. 1993. Vol. 43(4). P. 52−58.
4. Zoonen L. Feminist Media Studies. London : Sage, 1994. 208 p.
5. Lazar M. M. Feminist Critical Discourse Analysis Articulating a feminist discourse praxes. *Critical Discourse Studies*. 2007. Vol. 4(2). URL: https://doi.org/10.1080/17405900701464816
6. Батлер Дж. Фрейми війни. Чиї життя оплакують? Київ : Медуза, 2016. 276 с.
7. В Україні сталася любовна трагедія: вони кохали один одного сильно, аж до смерті. *РадіоТрек.* 2021. 24 січня. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/romeo_i_dzhulietta_pozhytomyrsky_v_ukraini_stalasya_lyubovna_tragediya_263557.html
8. Губенко Д. Agenda Setting. Фреймінг. Якісний контент-аналіз. URL: http://uk.wikibooks.org/wiki/
9. Дейк ван Т. Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. М. : Либроком, 2013. 344 с.
10. Жінка делегатом Злучених Держав на конференцію роззброєнь у Женеві. Жіноча Доля. 1932. 17 січня. Ч. 3. С. 10.
11. Жінка дипльоматом. Час. 1933. 22 квітня. Ч. 1296. С. 4.
12. Журналістика : словник-довідник / авт.-укл. І. Л. Михайлин. Київ : Академвидав, 2013. 320 с.
13. Кіммел М. С. Ґендероване суспільство. Київ : Сфера, 2003. 490 с.
14. Любов. Діло. 1926. 21 січня. Ч. 13. С. 4.
15. Маєрчик М. Гендер і стать: від бінарності до багатоманіття. Гендер для медій : підручник із гендерної теорії

для журналістики та інших соціогуманіт. спеціальностей. Київ : Критика, 2014. С. 11–29.

16. Маєрчик М., Плахотнік О. Гендероване насильство: між звичаєм і злочином / ред.: М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманова. *Гендер для медій* : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманіт. спеціальностей. Київ : Критика, 2014. С. 151–165.

17. Макарова Т. Екс-дружина Дмитра Дікусара Шоптенко влаштувала спокусливі танці на червоних підборах: «Занадто» URL: https://sport.politeka.net/uk/355282-eks-zhena-dmitriya-dikusara-shoptenko-ustroila-soblaznitelnye-tancy-na-krasnyh-kablukah-slishkom

18. Малви Л. Визуальное удовольствие и нарративный кинематограф. *Антология гендерной теории* / под ред.: Е. Гаповой, А. Усмановой. Минск : Пропилеи, 2000. С. 280–297.

19. Малві Л. Візуальна насолода і наративний фільм. *Незалежний культурологічний часопис "Ї"*. 2000. № 17. С. 130−141.

20. Матисон Д. Медиа-дискурс. Анализ медиа-текстов. Исследования медиа и культуры. Харьков : Гуманитарный Центр, 2017. 264 с.

21. Мерскин Д. Сексуализация медиа. Как и почему мы это делаем. Харьков : Гуманит. Центр, 2015. 380 с.

22. М'ятка Анна. Потрійне вбивство … через любов. *Нова Тернопільська газета.* 2018. 3 жовтня. URL: http://nova.te.ua/statti/potrijne-vbyvstvo-cherez-lyubov/

23. Ось так урядують! *Сель-Роб*. 1930. 12 січня. Ч. 168. С. 4.

24. Наймичина доля. *Пролетарська правда.* 1925. 6 листопада. Вип. 255(1266). С. 3.

25. Різун В. В., Скотникова Т. В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві: навчальний посібник. Київ : Преса України, 2008. 144 с.

26. Родинні нещастя. *Новий Час*. 1930. 27 січня. № 9(767). С. 4.

27. Саморукова О. Маніпулятивні технології у висвітленні зарубіжними ЗМІ ситуації в Україні. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3497:manipulyativni-tekhnologiji-u-visvitlenni-zarubizhnimi-zmi-situatsiji-v-ukrajini&catid=81&Itemid=415

28. Смерть артистки Грети Марен. *Новий Час.* 1930. 10 вересня. С. 3.

29. Станецький В. Спорт не зміняє того, що в жінці гарне й своєрідне. *Жінка*. 1935. 15 січня. С. 2–3.

30. Сучасна єгипетська жінка. *Глобус.* 1927. № 1. С. 10.

31. Шимко С. Гендерований спорт: встановлення гендерного режиму через культуру тренування тіл і спортивних змагань. *Гендер для медій* : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред.: М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ, 2014. С. 97–117.

32. Шутка Н. Вбив, бо любив. Zahid.net. 2021. 20 вересня. URL: https://zaxid.net/vbiv_bo_lyubiv_n1526461

Information about the author:
Khamedova Olga Anatolyivna,
Candidate of Philological Sciences,
AssociateProfessor at the Department of Journalism and New Media
Borys Grinchenko Kyiv University
13B, Marshal Tymoshenko ave., Kyiv, 04212, Ukraine